

Research

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850-2010

**ПЪРВОТО ЛИТЕРАТУРНО
СВИДЕТЕЛСТВО ЗА
БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ –
СКЕНЕ (1854 Г.)**

Б. В. ТОШЕВ

Abstract. The first evidence in literature for the Belogradchik uprising in 1850 can be found in James Henry Skene’s book “The Danubian Principalities, the Frontier Lands of the Christian and the Turk”, published in London in 1854 (there exists an earlier edition (1853) with a slight change in the book title). Skene visited Belogradchik several days after the suppression of the revolt and his observations and impressions are described in the book. It is strange that Skene’s book has never been cited in the literature about the Belogradchik uprising.

Keywords: Skene, Belogradchik, 1850, Belogradchik uprising

Увод

Белоградчишкото въстание от 1850 год., известно още като Видинско въстание или Въстанието на селяните от Северозападна България е документирано сравнително добре в научната литература. Поне три са основните литературни източници (Маринов, 1890; Димитров, 1896; Тодоров-Хиндалов, 1926). В най-голяма степен са използвани изворни документи в книгата на Страшимир Димитров (1972) „Въстанието от 1850 година в България”. Тези съчинения, с претенции за научност, обикновено не обръщат особено внимание на книгата на белоградчишкия гражданин Киро Панов, представена и в настоящата книжка на сп. „Венец” (1937, 2010). Тази книга е подготвена по поръчение на Комитет „1850 лето”, с първо издание още в 1911 год., и по същество представлява компилация на устни истории на възрастни по това време белоградчичани – участници във въстанието или техни роднини. Поради отдалечеността на събитието от времето на публикуване на „Материалите”, при несъмнената добросъвестност на автора, достоверността на част от описаните факти действително би могло да се постави под известно съмнение.

Белег за Белоградчишкото въстание има и в съвременната литература. Например особен интерес представлява статията на Pinson (1975), където Нишкото (1841 год.) и Видинското (1850 год) въстания са разгледани в контекста на опитите за реформа в Турската империя в периода 1839-1856 г.г. Реформите на Султан Абдул Меджид са широко обсъждани в цивилизационния свят като усилие да се осигури равнопоставеност на народите в многонационалната Турска империя. Намеренията очевидно са добри, но действителността по места е останала друга – жестока и непоносима, каквато е било и по-рано, въпреки че в местното самоуправление са участвали и представители на на различните народности. В скорошно изследване на Saracoglu (2007),

например са посочени имената на немалко българи¹⁾, Цанко, Марин, Христо, Яко, Тодор, Тасо, Цако, Зайко, Петко, Ангел и др., които продължително са избирани и участвали в решенията на окръжния съвет във Видин.

И в широката публика, и в историческите публикации, особено тези с идеологическа обремененост, въстанието от 1850 год. очевидно е подценявано. Докато Априлското въстание от 1876 г. се разглежда като един от върховете на българското национално-освободително движение, то Белоградчишкото въстание, което най-често не се и нарича така,²⁾ обикновено се поставя в групата на хаотичните и социално-икономически обусловените протестни селски движения и бунтове (Кепова, 1948). Разбира се стопанските проблеми, свързани с непосилни данъци и други тегоби, не са за пренебрегване и могат да предизвикат широко недоволство, което в най-общ план наскоро бе показано от Burg (2004). Впрочем в книгата на Burg има и подробно описание на събитията в Белоградчик през 1850 г., но това описание страда от известна едностранчивост, защото е построено само върху един единствен литературен източник (MacDermott, 1962).

Настоящата статия предлага описание на първото литературно свидетелство за събитията в Белоградчик през лятото на 1850 г. James Henry Skene, по-нататък Скене, е посетил Белоградчик в първите дни след потушаването на въстанието и е имал възможност да разговаря както с турските власти в града, така и с пострадалите белоградчишки граждани. Тези разговори и впечатления подробно са описани в книга, издадена в Лондон през 1854 г. (Skene, 1854). Белоградчишката тема е анализирана в глава XI на книгата (сс. 242-274): Turkish Officers – Hussein Pasha – Austrian Vice-Consul – Russian Intrigues – Metropolitan Bishop – Divan Effendi – Polygamy – Greek Slave – Arabs – Gipsy Encampment – Aktshar – Late Disturbances – Belgradjik – The Mudir –

Maruf Aga and the Arab – Ismael Pasha – The Sultan and the Tzar – Russian Quarantine at Calafat – Return to Bucharest. Изглежда странно, че тази книга никога не е била цитирана в литературата по въстанието от 1850 г. А разказът на Скене би трябвало да си приема с голямо внимание, защото носи белезите на достоверността, тъй като фактите, които се представят, са се случили непосредствено преди описанието им.

Скене и неговата книга

Скене е между ярките представители на шотландската аристокрация с родословие, познато в най-големи подробности (Skene, 1887). „Скене” означава „нож, кама” и тази кама на първия Skene е станала фамилно име на всички следващите представители на този знатен и особено важен за Шотландия и Обединеното Кралство род.

Джеймс Хенри Скене е син на James Skene of Rubislaw (1791-1864), известен днес като близък приятел на Sir Walter Scott, притежател на имението Rubislaw, член на Кралското дружество (Royal Society), уредник на неговата библиотека и музей, член на Антикварното дружество, автор на много красиви акварели (повече от 500), владеещ свободно френски, немски и италиански. Rubislaw днес е в чертите на Абердийн – много красиво място със старите си къщи от гранит, добиван в известната кариера Rubislaw, сега превърната в езеро.

Авторът на книгата, която ни интересува, е роден на 3 март 1812 г. в Inverie. Военната му служба е преминала в Гърция в 73-и полк. През 1832 г. Скене се е оженил за Rhalou, дъщеря на Jakovaki Rizo Rangabe, глава на стара и влиятелна фанариотска фамилия. Тогава Скене е започнал службата си лорд Стратфорд (Lord Stratford de Redcliffe), английски посланик в Константинопол. За заслугите си по време на Кримската война (Skene³), 1883) Скене е назначен за вице-консул в

Цариград и след това – за генерален консул в Алепо (Aleppo), Сирия, където през 1880 г. се пенсионира.

Ножът на първия Скене (Skene, 1887)

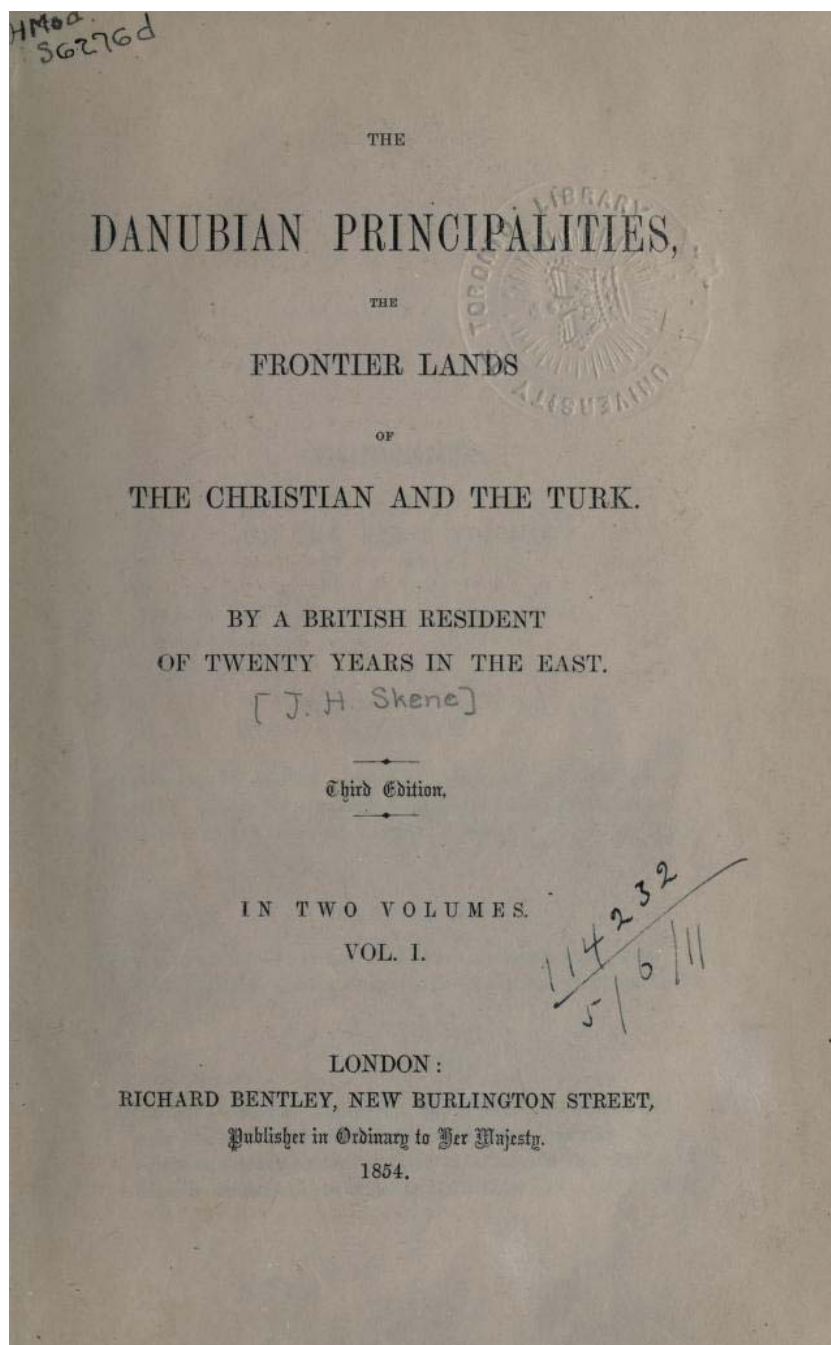

Карьера Rubislaw (The Illustrated London News, 1862)

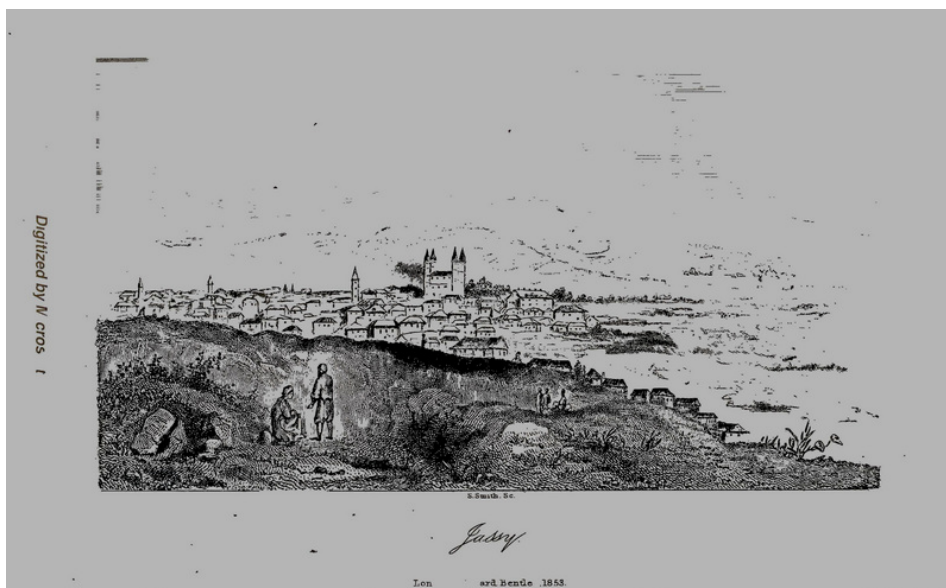
Rubislaw – гранитният град днес

Джеймс Хенри Скене е починал на 3 октомври 1886 г. в Женева, оставяйки след себе си 7 деца.

„Дунавските княжества...”

Идеята на Скене, че река Дунав е границата между християнската цивилизация и останалия свят е илюстрирана още в началото на книгата с една забележителна и заредена с красноречиви внушения собствена илюстрация. Ето я:

Границата

Посещението на Скене в Белоградчик

Среща с мюдюрин на града

Слуховете, най-често преувеличени, се разпространяват бързо. Във Влашко и във Видин всички са говорили за клането в Белоградчик. Скене е получил разрешение да провери на място как стоят нещата. Че Скене е говорил свободно гръцки и турски, е въвн от съмнение. Вероятно Скене е разбирал и българската реч в някаква степен, но това не е особено важно, защото при своите пътувания той е придружаван от някой си Петър, когото е използвал като преводач.

Всички пътешественици, посещавали Белоградчик, са оставали очаровани от неговите красоти. Сkene описва първата си среща с Белоградчик по следния начин:

[С]лед стръмно изкачване стигнахме върха с една редица скали, от които Белоградчик [Belgradjik] се виждаше като на длан с неговата крепост с надвиснали скали и белите му къщи и минарета, струпани наоколо. След дълго спускане влязохме в града, в чиито околности имаше на бивак два ескадрона редовна войска - драгуни с пики, изпратени тук да патрулират. Заведоха ме в къщата на мюдюрина.

Описанието на срещата с мюдюрина и проведенният разговор са описани от Skene подробно и заслужават внимание, защото в този текст пропагандата в мисленето и светоусещането на западния и източния човек се очертава много ясно.

[Т]ой беше възрастен човек, облечен със старите турски дрехи, здрав, добродушен и с чувство за хумор; запознат с правилата на гостоприемството, защото за мен бе приготвена банята за освежаване след пътуването и ме чакаше после добра вечеря.... След вечерята мюдюринът ми представи своята версия за случилото се... Моят любезен домакин ми зададе много въпроси относно Англия и между другото ме попита дали моите сънародници някога проявяват недоволство и пишат петиции срещу бремето на данъците, които трябва да плащат. Аз му казах, че това се случва често.

„И колко хора се обединяват от такава цел?, попита той.

„Петициите често се подписват от стотици и хиляди хора”, отговорих аз.

„Стотици и хиляди!”, той се учуди. „И какви въоръжени сили вашата кралица праща срещу тях?, попита той.

„Никакви!”, казах аз.

„Невъзможно!”, вие се шегувате.

„Е, има няколко полицаи да поддържат ред на улицата.”

„Чок шей!”, той възкликна, много изненадан; „и как са въоръжени?”

„Те носят само по един малък нож, не по-дълъг от фут.”

„Чок шей!” И не ги ли убиват?”

„И косъм не пада от главата им”

„Пек чок шей!”

В битов план интерес представлява и следното описание: един черен слуга е завел Сkene в стаята за нощуване, където е имало един удобен диван с най-високо качество копринени чаршафи, брокатена завивка с подплънка от памук, бродирана със златни нишки, удобна възглавница от муселин с цветя от разноцветна коприна по краищата и тънка копринена мрежа срещу досадни насекоми.

Среща с пострадалите белоградчичани

Сkene заедно с Петър без никакви ограничения са имали възможност да посетят българския квартал на Белоградчик. Първото, което са научили, че убитите са 12, а не 200, както се е говорило във Видин. Това сведение е дошло от жена, която е стояла до вратата на своята скромна къща. Тя е казала, че нейната фамилия е между най-пострадалите. „Щом аз седнах на малко столче в почти празната стая, стаята се изпълни със съседни – мъже, жени и деца, които искаха да разберат какво чужденецът иска от тях; и да използват шанса да кажат какво се е случило в техния град преди три седмици”.

С пристигането на бандата на Маруф ага 12 християни са били убити. Четирима турци са били убити от пушечни изстрели, дошли от прозорците на някои къщи. Дюкяните веднага са били разграбени и загубите се оценявани на 600 000 пиастра. Част от силите на Маруф ага са отишли в крепостта, а друга част се е заела с преследването на селяните, които преди това са били обкръжили града и които при приближаването на Маруф ага са се разбягали. В книгата на Скене се посочва, че тези селяни са били главно от селата, означени като Ghirza, Rasovitza [Раковица], Vergovza и Calla [Салаш ?].

[Ж]ената ... разказа своята история. Нейният съпруг е бил един от най-богатите граждани на Белоградчик – търговец на тютюни; когато комендантът на крепостта е видял трупащите се селяни около града, го е повикал заедно с други шестима от богатите притежатели на магазини, за да му кажат мотивите за това движение. Те не са знаели нищо и не са могли да му дадат никаква информация. Той тогава ги е задържал като заложници и е съобщил в града, че ще бъдат убити, ако се появят симптоми на бунт. Няколко дни е било разрешено на децата им да им носят храна и тези деца са видели бащите си с оковани ръце и крака. С пристигането на Маруф ага достъпът до арестуваните е бил прекратен.... По-нататък жената каза, че нейният по-възрастен син, млад мъж около двадесетте, е бил на двора, когато пристигнала ордата на Маруф ага. Един от яздещите турци му казал, че иска да му гостува. Българинът му казал, че е добре дошъл и държал коня, докато турчинът слезе от него. Войникът извадил пищов от пояса си и при влизането в къщата стрелял в главата на българина. Заведоха ме да видя кръвта по пода, която не чистят, за да се покаже на съдебните органи. Главорезът тогава извадил ятагана си и нападнал най-малкия син – десет годишен малчуган и аз видях дълбок белег на главата му. Животът на детето запазил феса му,

който аз видях разсечен на две. Майката на търговеца, възрастна седемдесет годишна жена, ми показа дълбоката си рана от промушване със същия ятаган. После заптието е взело от къщата всичко, което му харесало, и си отишло.

Съдбата на задържаните в крепостта белоградчишки първенци

Скене пише: „описанието на града и неговият чудноват и нереален декор от скали забавиха отпътуването ми с половин час”. На около миля в западна посока Скене и спътниците му са били застигнати от четирима българи, търсещи среща с чужденеца. Един от тях е бил свещеник с голям обществен авторитет, а друг – син на един от задържаните в крепостта белоградчишки първенци. Тяхната цел е била да хвърлят светлина върху съдбата на арестуваните в крепостта.

[Т]е казаха, че в деня на пристигането на Маруф ага, се е случило да бъдат в гората на хълма, близо до вратата на крепостта. Чувайки изстрели в града, те останали там, за да се предпазят от опасност. Те видели Маруф ага и арабинът със спътниците си след клането да влизат в калето и се прикрили зад едни храсти. След около час седмината затворници... били изведени със завързани ръце и вързани за поясите им към едно сливово дърво, което българите ми показаха от мястото, където се намирахме. Тутакси едно заптие ги е промушило с ятагана си и е замъкнало телата им до близките храсти, където трима от тях били обезглавени; група заптиета на коне с главите веднага тръгнали за Видин. Един от свидетелите каза, че пашата е дал бакшиш, подарък, от 2000 пиастра на приносителите на трите глави, но другите го прекъснаха да не говори неща, които не е виждал. Същият българин каза, че той с един друг след няколко дни пак е отишъл на мястото и видял глутница кучета да разкъсват телата. ... Посоченият бакшиш от 2000 пиастра е

съвсем несъвместим с характера на Зия паша, така че това твърдение не е за вярване.... но Мануф ага и арабинът не са хора, които биха пощадили някого.

И на това място в книгата Скене не се въздържа да изрази възхищението си от белоградчишкия край. „Продължихме пътуването си през най-красива и разнообразна местност – гори и обработени полета се редуват едни след други, хълмове и долини, брулени от вятъра, и потоци, подхранвани от дъждовете, втурващи се стремително към Дунава”.

Заклучение

Достойнството на посочените описания е в тяхната близост по време до събитията, за които тече този разказ. Затова направените твърдения носят белезите на достоверността в по-голяма степен от късните устни истории, представени след десетки години, когато споменът на разказвачите за случилото се е от втора ръка или вече е излинял или деформирал. Несъмнено Скене е голям познавач на турската тема, което се потвърждава и от други негови публикации (Skene, 1851; Skene, 1853). Ето защо препратките към неговите текстове за състоянието на Отоманската империя в средата на XIX век, и в частност за Белоградчишкото въстание, не са загубили значението си и днес.

Внимателният читател и познавач на литературата за Белоградчишкото въстание сигурно е забелязал, че някои от представените тук описания показват отклонение от общоприетото за случилото се в Белоградчик през 1850 г. Някои от описаните персонажи навярно едва ли вече би могло да бъдат идентифицирани. Кой от седмината съзаклятници, чийто имена разбира са добре известни, е бил

едър търговец на тютюни? Кои са съпругата, майката и синовете на този човек? Кои са свещеникът и синът на един от задържаните, които са се срещнали със Скене, за да му разкажат какво са видели в деня на посичането на седмината лични белоградчичани. За всички това *историята мълчи*, както навярно би се изразил нашият бележит съгражданин Киро Панов.

БЕЛЕЖКИ

1. Би било интересно по-внимателно да се прецени дейността на тези българи в турската администрация, както и да се проучи съдбата им след Освобождението.
2. Справедливо е въстанието да се означава като „Белоградчишко”. Първо – инициаторите, съзаклятниците, ръководителите и участниците в голямата си част са от Белоградчик и Белоградчишко, и второ – ходът на въстанието недвусмислено показва, че успехът или неуспехът на въстанието в най-голяма степен зависи от това, което се случва в и около Белоградчик.
3. Авторът, William Forbes Skene, е внук на James Henry Skene.

ЛИТЕРАТУРА

Димитров, Г. (1896). *Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Част II*. София: Търговска печатница.

Димитров, С. (1972). *Въстанието от 1850 година в България*. София: Изд. БАН.

Кепова, И. (1948). *Селски бунтове*. София: Народна просвета.

- Маринов, Д. (1890). Политически движения и въстания в Западна България (Видинско, Ломско, Белоградчишко и Берковско). *СбНУ*, 2, 77-84.
- Панов, К. (1937). *Материали по Белоградчишкото въстание*. Белоградчик: Стамен Каменов
- Панов, К. (2010). Материали по Белоградчишкото въстание. *Венец*, 1, 13-41.
- Тодоров-Хиндалов, В. (1926). *Принос към българската история. Видинското въстание през 1850 г. Новооткрити документи*. София.
- MacDermott, M. (1962). *A history of Bulgaria 1393-1885*. New York: Ferederick A. Praeger.
- Pinson, M. (1975). Ottoman Bulgaria in the first tanzimat period – the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850). *Middle Eastern Studies*, 11, 103-146.
- Saracoglu, M.S. (2007). *Letters from Vidin: a study of Ottoman governmentality and politics of local administration, 1864-1877*. Columbus: Ohio State University.
- Skene, J.H. (1851). *The three eras of ottoman history; a political essay on the late reforms of Turkey considered principally as affecting her position in the event of a war taking place*. London: Chapman & Hall.
- Skene, J.H. (1853). *Anadol; the last home of the faithful*. London: Richard Bentley.
- Skene, J.H. (1854). *The Danubian principalities, the frontier lands of the Christian and the Turk. In two volumes. Vol. I*. London: Richard Bentley.
- Skene, J.H. (1883). *With Lord Stratford in the crimean war*. London: Richard Bentley & Son.

Skene, W.F. (1887). *Memorials of the family of Skene of Skene. From the family papers with other illustrative documents.* Aberdeen: New Spalding Club.

✉ Professor B.V. Toshev,
University of Sofia,
1 James Bouchier Blvd.,
1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg